

Іван М. Грищенко

ФАКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано фактори підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів України та узагальнено підходи до виробництва освітніх продуктів. Розглянуто також деякі аспекти освітньої діяльності як виду економічної діяльності у світлі нового Закону України «Про вищу освіту».

Ключові слова: вища освіта; освітній продукт; економічна діяльність ВНЗ; науково-педагогічні працівники.

Літ. 10.

Іван М. Грищенко

ФАКТОРЫ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ УКРАИНЫ

В статье проанализированы факторы повышения эффективности образовательной деятельности высших учебных заведений Украины, а также обобщены подходы к производству образовательных продуктов. Рассмотрены также некоторые аспекты образовательной деятельности как вида экономической деятельности в свете нового Закона Украины «О высшем образовании».

Ключевые слова: высшее образование; образовательный продукт; экономическая деятельность ВУЗа; научно-педагогические работники.

Ivan M. Gryshchenko¹

FACTORS ENHANCING THE EFFICIENCY OF EDUCATION ACTIVITY OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN UKRAINE

The article analyzes the factors that enhance the efficiency of education activity of higher education institutions in Ukraine, summarizing the approaches to educational products generation. Special emphasis is made on education as a type of economic activity in the context of the new Law of Ukraine "On higher education".

Keywords: higher education; educational product; economic activity of universities; academic and teaching staff.

Постановка проблеми. У 2006 р. світовим співтовариством Україну офіційно визнано країною з ринковою економікою. Протягом 10 років адаптація вищих навчальних закладів (ВНЗ) України до ринку практично не відбувалася. На сьогодні дуже повільно здійснюється науковий супровід економічних реформ в освіті. Ці проблеми актуалізуються через необхідність дослідження факторів підвищення економічної ефективності закладів вищої освіти України.

Вже минув рік, як ВНЗ України працюють у рамках нового Закону України «Про вищу освіту» [1]. Слід зазначити, що економічний розділ є найслабкішим у цьому законі, в якому, на жаль, навіть економічні терміни відсутні, нічого не сказано про економіку системи освіти, про відносини власності в галузі, про підприємницьку діяльність освітньої установи. Однак, де-факто, незважаючи на недосконалість законодавства, освіта в Україні є одним із видів

¹ Kyiv National University of Technologies and Design, Ukraine.

економічної діяльності з відповідними економічними аспектами функціонування, оскільки в ринковій економіці вищий навчальний заклад є суб'єктом ринкових відносин.

Аналіз останніх публікацій. В економічній літературі з питань особливостей діяльності закладів вищої освіти з'явилися такі терміни, як конкуренція, товар, послуга, доходи, витрати, підприємництво, економічна ефективність, госпрозрахунок, посередництво, інновації, маркетинг, брендінг, вартість, вигода, комерціалізація та інші, що вже давно широко використовуються в науковому обігу та вітчизняній практиці [3–5].

Невирішені частини проблеми. Складність і новизна проблем відставання нормотворчої бази від реальної практики в Україні створюють чимало методологічних проблем, які необхідно розв'язувати науковцям, освітянам, представникам влади на науковому, нормативно-правовому та законодавчому рівнях. Дискусійність багатьох ринкових термінів в освітній сфері, відсутність узгодженості в їх формулюваннях породжують непевність і нечіткість у дослідженнях і діях. Тому сьогодні важливою залишається проблематика взаєморозуміння на термінологічному рівні та зокрема у сфері понятійного апарату.

Мета дослідження полягає у дослідженні факторів підвищення ефективності освітньої діяльності вищих навчальних закладів.

Основні результати дослідження. Економічна діяльність є одним із фундаментальних понять економіки, що розглядається як основний стан існування людства, який реалізує цілеспрямовану волю суб'єктів. Внаслідок її здійснення відбуваються необхідні перетворення в інтересах людини та суспільства. Економічна діяльність як і її стрижнева компонента – процес (сукупність послідовних дій з досягнення певних цілей, внаслідок яких відбуваються перетворення) – має мету (створення благ), засоби (чинники виробництва) та результат (економічні блага у формі корисних для суспільства товарів і послуг) [4].

Освітня діяльність є одним із видів економічної діяльності. Проведення досліджень найважливіших процесів і явищ у галузі дає можливість розробляти заходи з її модернізації в сучасних умовах.

У ст. 1 Закону України «Про вищу освіту» у визначенні поняття «вищий навчальний заклад» зазначається, що це окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, яка діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності [1]. Видами такої діяльності на всіх рівнях вищої освіти є наукова, науково-технічна, інноваційна та/або методична діяльність. Тобто в законодавстві визначено перелік видів діяльності, які здійснює український ВНЗ.

Визначальною компонентою освітньої діяльності є освітній процес (ст. 47) як інтелектуальна, творча діяльність у сфері вищої освіти і науки, що провадиться у вищому навчальному закладі (науковій установі) через систему науково-методичних і педагогічних заходів та спрямована на передачу, засвоєння, примноження і використання знань, умінь та інших компетентностей в осіб, які навчаються, а також на формування гармонійно розвиненої особистості [1]. Тобто освітній процес включає в себе не лише результати інтелектуальної, розумової, духовної та творчої діяльності, втіленої у відкриттях,

винаходах, патентах, наукових проектах тощо, а також формування особистості, створення людського капіталу, відповідної компетентності фахівця.

В основі освітньої діяльності, як і будь-якої іншої, є людська праця, як «творець споживних вартостей, як корисна праця, незалежна від будь-яких суспільних форм умова існування людей, вічна, природна необхідність» [8], результатом якої виступає продукт, який може бути у матеріально-речовій формі (товар) або нематеріальній (послуга). При товарно-грошових відносинах економічною формою існування продуктів праці є товар. Дослідженням виробництва освітніх товарів та послуг й процесів життєзабезпечення вищих навчальних закладів займається економіка вищої освіти як наука. Вона вивчає і намагається розв'язати такі проблеми: вплив факторів, які визначають стан системи вищої освіти; внутрішні процеси в системі вищої освіти (її розвиток і проблеми); вплив системи вищої освіти на розвиток суспільства.

Освітній продукт створюється в результаті перетворення економічних ресурсів (факторів виробництва). В економічній теорії зазвичай як основні економічні фактори розглядають працю, землю і капітал [8].

Праця – це насамперед процес, що відбувається між викладачем і студентом під час навчання. Як економічний ресурс праця – це розумові і фізичні здібності людей, які застосовуються у виробництві товарів і послуг. Праця в освітньому процесі включає в себе, перш за все, працю викладачів. Викладач вищого навчального закладу – це вчений, вчитель, вихователь. При цьому він повинен бути не просто лектором, педагогом, але й грамотним організатором навчального процесу та мати економічні компетентності. Викладач – центральна фігура освітнього процесу, яка впливає на реальний навчальний стан освітнього процесу у вищому навчальному закладі та вживає заходів, необхідних для підвищення економічної ефективності освітнього процесу. Він нього певною мірою залежить економічний результат освітньої діяльності загалом.

Сам процес навчання – це процес певного впливу викладача на студента, а точніше – певні дії із студентами. Від цієї взаємодії, активності, ініціативи і креативності викладачів і тих, хто навчається, від відкритості їх співпраці в досягненні цілей залежать ефективність освітньої діяльності та її економічний аспект.

На думку багатьох науковців [4; 6; 7], до складу економічного ресурсу «праця» необхідно включити працю тих, хто навчається, оскільки в освітньому процесі студентам належить особлива роль, від їх зусиль залежить результативність освітньої діяльності. Досягти її можна лише за умови, коли той, хто навчається, витрачає свої зусилля (працю) на засвоєння лекцій, практичних занять, самостійну роботу тощо. Результатом активної співпраці викладачів і студентів в процесі освітнього виробництва є освітній продукт. По суті, студент стає його співтворцем. Проте визначальним чинником в освітньому процесі залишається безпосередній контакт викладача із студентом.

При цьому слід звернути увагу на одну особливість, яка стала дуже відчутною останніми роки. Йдеться передусім про мотивацію студента. Один результат, коли він знає, що набуті знання йому через рік-два будуть потрібні для роботи. Інший – коли з першого курсу знає, що за спеціальністю не працюватиме, оскільки галузь, для якої його готують, не розвивається.

На освітній процес мають вплив два визначальні фактори, по-перше – це стан економіки держави, по-друге – ведення профорієнтаційної роботи, а також прогнозування потреби в кадрах на перспективу.

За результатами дослідження визначено, що освітня діяльність є особливим видом діяльності, зі специфічними властивостями. Для порівняння, наприклад, з аграрним сектором виробництва, розглянемо вплив на результати процесу зміни засобів праці. Якщо агрофірма придбала кращу техніку – трактор чи комбайн імпортного виробництва з Європи чи США («Джон Дір», «Кейс» тощо), то одразу вона отримує кращий кінцевий результат при зборі урожаю. Залежність між якістю засобів праці і результатами прямолінійна.

В освітньому процесі зміна навчального обладнання на найсучасніше, згідно з результатами дослідження, не призведе до суттєвої зміни результативності процесу, тобто залежність у цьому випадку не є прямолінійною, оскільки в освіті визначальним чинником є студент, тому його варто враховувати.

Ще однією особливістю освітньої діяльності є рівень кваліфікації. Для прикладу, якщо в аграріїв замінити тракториста чи комбайнера на більш освіченого, професійного, то результат одразу буде позитивним.

В освітньому ж процесі зміна викладача на видатного академіка не завжди призводить до зміни рівня знань студентів, оскільки переважно все залежить від бажання, потенціалу та устремління всіх учасників процесу. Тому в освітній діяльності головним чинником є концентрація кращих студентів, для яких мають бути забезпечені такі умови, за яких викладач хотів і міг віддати найбільше, а самі студенти були б мотивовані на отримання нових знань, умінь та навичок.

Ще одним фактором освітнього виробництва є земля як економічна категорія. Земля використовується для розміщення навчальних будівель, споруд, корпусів, житла для викладачів та студентів, стадіонів, спортивних об'єктів, транспортної інфраструктури, зон відпочинку тощо, слугує для розвитку людського капіталу, суспільному та індивідуальному благу.

Два первинні фактори багатства і добробуту – робоча сила й земля – визначають існування капіталу. «Захоплені капіталом робоча сила, наука і земля ... становлять його еластичні потенції» [8]. Під капіталом як економічною категорією ми розуміємо будь-який ресурс, що створюється з метою виробництва економічних благ і використовується в освітньому виробництві. Капітал є складовою частиною економічного ресурсу, що включає дві умовні групи: матеріальну і нематеріальну.

Для забезпечення функціонування вищого навчального закладу необхідні матеріально-речові засоби, що складають групу економічного ресурсу «капітал» (основний і оборотний). До них відносяться будівлі, споруди, комп'ютерна техніка, меблі, навчальне обладнання, бібліотечний фонд тощо. Вони необхідні для функціонування вищих навчальних закладів і забезпечення освітнього процесу.

Деякі сучасні дослідники до основних факторів виробництва відносять також управління. Фактор виробництва за своїм визначенням є річ, яка здатна зробити внесок в успіх процесу виробництва. «Всяка ... спільна праця ... потребує більшою або меншою мірою управління. Окремий скрипаль сам

управляє собою, оркестр потребує диригента» [8]. Особливо це важливо тепер, коли закон передбачає автономність.

Дослідження свідчать, що в діяльності сучасного керівництва організації сфери вищої освіти постійно присутнім є управління комунікативною роботою. Суть її полягає в реалізації, вираженні і передачі організаційної й підприємницької мети організації. Навіть у неформальному спілкуванні співробітників освітнього закладу постійно зберігається представницька функція організації.

Вітчизняний і зарубіжний досвід розвитку освітнього ринку переконливо доводить, що комунікативні процеси — це значні і важливі процеси. Комунікативні дії безперервно пов'язані з багатьма іншими процесами розв'язання проблем підприємництва та управління. Фактично, комунікації безпосередньо включені у виробництво освітніх послуг (продуктів). Тому нині комунікацію називають «кровоносною системою», яка забезпечує всі процеси виробництва і бізнесу. Комунікація суттєво впливає на виробництво продуктів, на інноваційну поведінку працівників, вона є внутрішнім середовищем колективу. Зважаючи на це, комунікація повинна бути ефективною. Центральним процесом в діяльності ВНЗ є організація виробництва освітньої продукції та задоволення потреб ринку в ній. Результатом комунікацій як процесу, що пов'язаний із відносинами створення та інтерпретацій повідомлень, є зміни. В реальності це підвищення іміджу ВНЗ, його привабливості та конкурентоспроможності.

Дослідники експериментальним методом встановили вплив комунікації на результати. Працюючи в рамках «хто, що, кому говорить і з якою взаємодією», вчені встановили три причини змін у переконаннях. Хто — джерело повідомлення (компетентність, надійність); що — зміст повідомлення (використання мотивів, порядок аргументів); кому — характеристика аудиторії (особистість, здатність до впливів) [2].

Головним ефектом, який вони виміряли, була зміна думки. Вони оцінювали ці зміни за шкалою установок (схильність до реакції, яка включає переконання, почуття і наміри, дії), яка надавалась до і після передачі повідомлення. Було виявлено, що повідомлення від джерела з високим ступенем достовірності викликає більші зміни у думках, ніж ті самі повідомлення, які виходять з джерел з низьким ступенем достовірності. Наприклад, рекомендації з лікування звичайної простуди мають більшу вагу, коли вони висловлені відомим лікарем у медичному журналі, ніж коли вони були написані журналістом журналу «Життя». Аналогічний ефект ми спостерігаємо у відносинах на освітньому ринку. Так, консолідований рейтинг вищих навчальних закладів України Міністерства освіти і науки України має більший вплив на абітурієнтів, ніж виступ викладача безпосереднього освітнього закладу перед вступниками.

З метою підвищення економічної ефективності освітньої діяльності ВНЗ постає завдання переосмислити й уточнити сутність та природу освітнього продукту.

Освітній продукт — це продукт економічний, створений в процесі духовного та інтелектуального виробництва у формі виконаних робіт або наданих

послуг. Економічна природа освітнього продукту розкривається через її опис як виробничого процесу. Продукти з'являються завдяки використанню в освітньому виробництві економічних ресурсів (праця, земля, капітал, управління).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Результативність наукового дослідження економічної ефективності освіти, розв'язання практичних проблем її розвитку залежать від розвиненості категоріально-понятійного апарату, який має відобразити всі фундаментальні, найсуттєвіші зв'язки і відносини об'єктивної дійсності та пізнання. Узагальнюючи тлумачення освітнього продукту, необхідно зазначити, що багатоаспектність та різновекторність думок науковців обумовлені дослідженнями самого феномену освітніх послуг. Проте до цього часу ще не сформовано понятійний апарат цієї сфери економіки. «Освітній продукт» та «освітня послуга» – не тотожні поняття. Вважаємо, що освітній продукт – це результат перетворення економічних ресурсів (факторів виробництва) в економічні блага, корисні для людини і суспільства у формі матеріально-речових товарів або нематеріальних освітніх послуг.

На нашу думку, структура освітнього продукту включає такі види: освітню послугу, засоби передачі знань і компетентності (освітній результат). Ми поділяємо думку тих авторів, які вважають за доцільне розрізнити поняття «освітній результат» і «освітній продукт» [4].

Освітній результат відображає факт привласнення на індивідуально-особистісному, державному, громадському рівнях усіх тих цінностей, які створюються в процесі освітньої діяльності та які є важливими для споживачів освітнього продукту. При цьому необхідно зазначити, що будь-які досягнення і результати повинні розглядатися крізь призму особистості, її освітніх досягнень, людського капіталу, оскільки сукупний освітній потенціал суспільства визначається конкретними освітніми надбаннями особи [7].

Перший вид освітнього продукту – освітня послуга. Незважаючи на значну кількість публікацій з проблеми визначення сутності освітньої послуги, до цього часу відсутня єдність поглядів на це питання. З нашої точки зору, «освітня послуга» є продуктом цілеспрямованої діяльності юридичних та фізичних осіб, що надається за рівнями освіти відповідно до державних освітніх стандартів для задоволення різноманітних освітніх потреб людини й суспільства в нових знаннях, навичках, розвитку індивідуальних здібностей. Вона має вартісний характер.

Слід зазначити, що освітня послуга створюється живою працею викладачів і потребує виконання певних процедур, здійснення певних процесів. Проте освітній результат цього процесу залежить як від викладачів, так і від студентів. Результатом освітньої діяльності можна вважати той корисний ефект, який створюється діяльністю працівників освіти.

Другий вид освітнього продукту – засоби передачі знань. Освітній процес не може здійснюватись без трансляції знань, їх створення та формування контенту під конкретні спеціальності конкретного навчального закладу. Ця діяльність є однією із складових формування змісту освіти, якістю якого залежить від кваліфікації науково-педагогічних працівників.

Засоби передачі знань створюються і оновлюються постійно в процесі освітнього виробництва викладачами. До них належать монографії, підручники, навчальні посібники, навчальні та методичні матеріали, наукові статті тощо. За їх допомогою знання передаються індивідам, що є дуже важливим внеском в освітнє виробництво. Ці освітні продукти є дуже важливими для самоосвіти.

Третій вид освітнього продукту – компетентності, яких набув той, хто навчався. Досягнення і результати освітнього виробництва зводяться до нових освітніх якостей індивіда, які проявляються через компетентності. Компетентність – динамічна комбінація знань, розуміння, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання. Тобто компетентність – це набуті особою здатності до ефективної діяльності. Освітній продукт не співпадає з результатом освітнього виробництва і є лише тією частиною продукту, яку опанував той, хто навчався. Це частина набутих властивостей, сума знань, інформації, навичок, умінь, які індивід засвоїв і може реалізувати в своїй професійній діяльності. Отже, в процесі освітньої діяльності вищі навчальні заклади створюють такі освітні продукти: освітні послуги, засоби передачі знань та компетентності.

Вищі навчальні заклади здійснюють освітню діяльність на певних рівнях вищої освіти, проводять наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність [1]. Тому, наприклад, здійснюючи науково-інноваційну діяльність, у ВНЗ створюються нові знання і інновації у вигляді практичних результатів (продуктів, послуг, інформації, об'єктів інфраструктури тощо). Отже, у ВНЗ виробляються, крім освітніх, ще й наукові продукти. Це такі їх види: об'єкти права інтелектуальної власності, наукові результати діяльності, надання послуг з виробничих випробувань на замовлення споживачів, засоби поширення наукових знань.

До об'єктів права інтелектуальної власності та авторських прав відносяться патенти, ліцензії, технології, звіти про наукові дослідження, монографії, технічні умови, стандарти, дослідні партії, дослідні або промислові зразки тощо.

Наукові результати діяльності ВНЗ – це компетентності наукових і науково-педагогічних працівників, яких вони досягли, працюючи в сфері освітньої діяльності.

Надання послуг з виробничих випробувань, виробничої перевірки технологій і обладнання на замовлення споживачів, сертифікації, оцінювання якості продукції, а також надання послуг з патентних досліджень і експертиз є також науковими продуктами ВНЗ.

До засобів поширення наукових знань належать монографії, наукові фахові, науково-виробничі та електронні наукові журнали тощо.

Разом з цим, ВНЗ є економічним суб'єктом, який здійснює різноманітні економічні дії. Будь-який ВНЗ здійснює цілу низку господарських відносин. Це й витрати на персонал (від ректора до охоронця), і видатки на техніку, обладнання й устаткування, закупівля матеріалів для освітнього та наукового процесу тощо. У той же час це й видатки на студентів, витрати на проживання, оренду майна, оплата за користування послугами на території ВНЗ тощо.

Такі економічні дії також створюють багато інших додаткових послуг, які є продуктами економічної діяльності колективу співробітників вищого навчального закладу [3].

З точки зору економіста здійснення освітньої діяльності є одним із видів економічної діяльності людини. В результаті створюються освітні продукти (освітні, наукові та інші послуги). Слід звернути увагу, що це є посередницька діяльність між знаннями і людиною.

Нині головними орієнтирами розвитку для держави, закладів освіти, органів управління і самих освітян є підвищення економічної ефективності закладів вищої освіти та економічної стійкості й інновації. Від них залежить добробут людей і розвиток українського суспільства.

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // zakon.rada.gov.ua.
2. Грифин Э. Коммуникация: теории и практики / Пер. с англ. – Х.: Гуманитарный центр, 2015. – 688 с.
3. Грищенко І.М. Професійна освіта в системі економічних досліджень: Монографія. – К.: Грамота, 2014. – 384 с.
4. Драганчук Л.С. Об экономической природе современного образовательного продукта // Экономика образования.– 2011.– №6. – С. 4–19.
5. Економічна енциклопедія: У трьох томах / Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Академія, 2000. – Т. 1. – 864 с.
6. Кожухар В.М. К определению содержания образовательной услуги // www.mavfiz.ru.
7. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України, 2010. – 520 с.
8. Маркс К. Капітал. Критика політичної економії (Т. 1. Кн. 1. Процес виробництва капіталу). – К.: Держ. вид. політ. літ. УРСР, 1954. – 791 с.
9. Denek, K. (2006). Toczaca sie reforma edukacji. Nauczyciel i szkola, 3/4: 21–42.
10. Fraczek, Z. (2011). Kształcenie nauczycieli w kontekście dylematów wspolczesnego wychowania. Szkoły wyższe i ich finanse, 3–4: 123–129.

Стаття надійшла до редакції 27.01.2016.